

100 китоб
тўплами

ЗАЙТУН ЕТИШТИРИШ

62-КИТОБ

AGROBANK

100 китоб тўплами

ЗАЙТУН ЕТИШТИРИШ

62-китоб

УЎК 634.63

КБК 42.8

3 22

Лойиҳа ғояси муаллифи ва ташкилотчи: “Агробанк” АТБ

Тузувчилар:

Х.Т. Юлдашева – Андижон қишлоқ хўжалик агротехнологиялари институти Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва қадоклаш технологиялари кафедраси доценти

С.А. Юнусов – Тошкент давлат аграр университети, Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачилик кафедраси қ.х.ф.д

Тақризчилар:

М.М. Якубов – Академик М.Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти “Мева экинлари агротехникаси ва интенсив боғдорчилик” булими мудир қ.х.ф.н

Лойиҳа иштирокчилари: У.Ф. Файзуллаев, М.С. Ҳайитбоев.

Муҳаррир: Г.А. Чоршанбиева – Шарқшунослик университети таржимашунослик ва халқаро журналистика кафедраси ўқитувчиси, таржимон.

Ушбу қўлланма “Агробанк” АТБ муассислигида тайёрланди ҳамда нашр эттирилди. Билдирилган фикр-мулоҳаза, хулоса ва тавсияларга тузувчи муаллифлар масъулдир.

Ижтимоий лойиҳалар билан аграр соҳага сармоя киритиш доира-сида “Агробанк” АТБ томонидан 100 та китобдан иборат қўлланмалар тўплами тайёрланди. Тўпланда қишлоқ хўжалиги соҳаси, жумладан, мева-сабзавот ва полиз экинлари, ғаллачилик, чорвачилик, балиқчилик, асаларичилик каби тармоқларнинг энг илғор тажрибаларига оид ривожланган давлатлар ва юртимизда эришилган кенг қамровли илмий ва амалий маълумотлар қамраб олинган.

Тўплам мазкур йўналишдаги биринчи нашр бўлиб, келгусида ушбу лойиҳани давом эттириш мақсадида билдирилган фикр-мулоҳазалар ва таклифлар асосида янада бойитиб бориш кўзда тутилган.

Қўлланма соҳа мутахассислари, фермерлар ва кенг жамоатчилик учун мўлжалланган.

Ушбу қўлланма “Агробанк” АТБ туҳфасидир

ISBN 978-9943-7171-8-3

© “Агробанк” АТБ – 2021

© Нашриёт уйи “Тасвир” – 2021

© “Colorpack” МЧЖ – 2021

■ I МУНДАРИЖА

Кириш.....	7
Зайтуннинг фойдали хусусиятлари.....	9
Зайтуннинг морфо-биологик хусусиятлари.....	11
Зайтун навларининг тавсифи.....	16
Зайтун кўчатини етиштириш.....	19
Зайтун боғини барпо этиш.....	24
Буташ.....	28
Ўғитлаш.....	33
Суғориш.....	35
Касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш.....	37
Зайтун мевасини териб олиш ва қайта ишлаш.....	40
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	44

I КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 20 мартдаги ПҚ-4246-сон «Ўзбекистон Республикасида боғдорчилик ва иссиқхона хўжалигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 январдаги ПҚ-4575-сон «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжаллаган стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорларида янги мевали боғларни ташкил этиш ва эскиларини қайта қуриш вазифалари алоҳида белгилаб берилган.

2020 йилнинг 1 июль куни Ўзбекистон Қишлоқ хўжалиги вазири Жамшид Ходжаев бошчилигидаги Ўзбекистон Республикаси делегацияси Халқаро зайтун кенгаши (ХЗК) нинг видеоконференция шаклидаги 111-сессия ишида қузатувчи мақомида иштирок этди.

ХЗК 1959 йили ташкил этилган. Штаб-квартираси Испания пойтахти Мадрид шаҳрида жойлашган. Бугунги кунда 44 мамлакат мазкур ташкилотга аъзо бўлиб, ушбу мамлакатлар зайтун ишлаб чиқарувчиларнинг 98 фоизини ҳамда зайтун ва зайтун мойи савдоси бозорининг 80 фоизини қамраб олади. Ҳозирги пайтда Евроиттифоқнинг барча мамлакатлари, шунингдек, Албания, Жазоир, Аргентина, Буюк Британия, Миср, Грузия, Исроил, Иордания, Эрон, Ливан, Ливия, Марокаш, Фаластин давлати, Тунис, Туркия, Уругвай ва Черногория ташкилотнинг аъзолари ҳисобланади.

Ташкилотнинг асосий вазифаси ташкилотга аъзо давлатларга зайтун саноатини ривожлантиришда кенг молиявий ва техник ёрдам кўрсатишдир.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси мамлакат учун янги саноатни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш мақсадида Халқаро зайтун кенгашига тўла ҳуқуқли аъзолик масаласини кўриб чиқмоқда.

Йиғилиш давомида ХЗК мамлакатлари, хусусан, Грузия, Туркия, Исроил, Миср, Ливан, Аргентина, Уругвай ва ЕИ мамлакатлари Ўзбекистоннинг ушбу ташкилот ишидаги ташаббуси ва қизиқишини самимий қўллаб-қувватладилар ҳамда амалий ёрдам беришга ва зайтунчиликни ривожлантиришда тажриба алмашишга тайёрликларини билдирдилар.

Бугунги кунда дунё бўйича етиштирилаётган зайтун дарахтларининг миқдори қарийб 750 миллиондан зиёд бўлиб, унинг 95 фоизи Ўрта Ер денгизи ҳудудида жойлашган. Зайтун маҳсулотларини етиштиришнинг 93 фоизи Испания, Италия, Греция каби Европа мамлакатлари улушига тўғри келади. Дунёда энг йирик зайтун боғлари Испаниянинг Жаен вилоятида бўлиб, у ерда 300 миллиондан ортиқ зайтун дарахтлари мавжуд.

Республикамизда бугунги кунда зайтун боғларини барпо қилиш асосида ушбу қимматли мева турини мамлакатимизнинг ўзида етиштириш мақсадида унинг чидамли навларини интродукция қилиш, навларнинг морфо-биологик ва ҳужалик хусусиятларини ўрганиш асосида энг мақбул намуналарни танлаш, муайян навга хос жадал кўпайтириш ва агротехника элментларини ишлаб чиқиш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ушбу қўлланмада зайтун етиштириш ва дарахтларни парваришlash технологияси ҳақида маълумотлар берилган.

■ I ЗАЙТУННИНГ ФЙДАЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Зайтуннинг хўжалик аҳамияти шундан иборатки, унинг меваларидан қимматли зайтун мойи олинади, мева таркибида мазкур мой қарийб 44-72% ни ташкил этади. Зайтун мойи бошқа ўсимлик мойларига нисбатан инсон организмда тўлароқ ҳазм бўлиши билан бирга, шифобахшлик хусусиятига ҳам эгадир.

Абу Али Ибн Синонинг машҳур «Тиб қонунлари»да ёзилишича, зайтун табобатда ички ва ташқи юмшатувчи, оғриқ қолдирувчи ва атеросклерознинг олдини олувчи восита сифатида қўлланилади, Шунингдек, зайтун мойи жигарнинг секретор фаолияти ва овқат ҳазм қилиш аъзоларига ижобий таъсир кўрсатади. Зайтун баргларида тайёрланган дамлама қон босимини пасайтириши тўғрисида кўп ёзилган ва ундан кўпгина бошқа касалликларни даволашда ҳам фойдаланилган.

Зайтун мевалари энг сифатли, ҳазм бўлиш хусусияти жуда юқори, таркибида инсон организми учун зарарли моддалар бўлмаган шифобахш мой беради. Зайтун мойи истеъмол мойи сифатида таъмининг хушбўйлиги, дориворлиги билан биринчи ўринни эгаллайди. Бу мой шифобахш камфора ва витаминли эритмалар, турли хил хушбуй ҳидли атир-упалар тайерлашда ишлатилади.

Ўрта Ер денгизи мамлакатларида яшайдиган халқларда юрак-қон томир касалликлари деярли кам учрашининг сабаби, аҳолининг асосан зайтун мойини истеъмол қилишидадир. Зайтун мойининг таркиби 80% тўйинмаган ёғ кислоталари – олеин (75%), линол (13%) ва линолендан

(0,55%) ташкил топган бўлиб, бу моддалар организмда холестерин даражасини камайтиради. Зайтун мойи таркибида витаминлар А, Д, К, Е, F ва полифеноллар мавжуд. Бу моддалар атеросклероз, саратон (рак) касалликларини камайтиради ва хужайраларнинг қариш жараёнини кечиктириб, тери қаватини тиклайди. Зайтун мевасида 25% дан 80% гача мой, баргларида 0,04% эфир мойлари бўлади. Зайтуннинг яшил (пишмаган) мевалари таркибида углеводлар, оқсиллар, пектин, кул моддалар, сапонинлар, калий, фосфор, темир тузлари, В ва С витаминлари ҳамда каротин мавжуд. Буларнинг барчаси ошқозон-ичак ва жигар ишини яхшилайдди. Бу меванинг мойидаги ёғ ҳамда клетчаткаси организм томонидан яхши ўзлаштирилади, ошқозондаги кислота концентрациясини пасайтиради ва ошқозон яраси ҳамда гастритдан ҳимоя қилади. Зайтун мойи ичаклар, ошқозон ости беши ва жигар ишини яхшилайдди ҳамда ўт халтасида тошлар пайдо бўлишининг олдини олади. Кальцийнинг шиддат билан сўрилиши суякларнинг ўсишини кучайтиради, қон босимини яхшилайдди, кўкрак безлари, тухумдонлар ва йўғон ичак саратони каби касалликлар зайтун истеъмол қилиб борилганда йўқолиб боради. Бу ўсимлик меваси радиацияга қарши профилактик восита сифатида астронавтларнинг овқат рационига киритилган. Зайтун мойи эркин радикалларни нобуд қилади ва организмни гиалурон кислотаси билан таъминлайди.

Зайтуннинг энг муҳим хусусиятларидан бири унинг мойи таркибидаги сквален бўлиб, сквален ўсимликнинг ягона манбаси ҳисобланади ҳамда диабетга қарши профилактик бўлиб, қондаги глюкоза миқдорини 12% гача туширади. Ошқозон-ичак шамоллашларига, кимёвий суюқликлар билан заҳарланганда ёки куйганда ҳамда турли арилар ва

бошқа ҳашаротлар чаққанда зайтун мойини суриб қўйиш керак. Барглар таркибида гликозидлар, органик кислоталар, флавоноидлар ва танинлар бўлади. Баргларидан тайёрланган дамламалар гипертоник касалликларига, атеросклерозга ва семиришга қарши профилактик воситадир.

■ | ЗАЙТУННИНГ МОРФО-БИОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Зайтун (*Olea europaea*), (маслина ёки олива) мойли ўсимликлар гуруҳига киради. Бугунги кунда ер шарига мамлакатларда зайтуннинг 60 га яқин тури мавжуд. Улардан биргина тури – Европа зайтуни (*Olea Europaea*) хўжалик аҳамиятига эга.

Зайтун дунёнинг субтропик ва мўътадил иқлимли кўпгина мамлакатларида етиштирилувчи қимматбаҳо, сердаромад маданий экин тури ҳисобланади. Зайтун дарахти 500 йилдан

4000 йилгача яшайдиган, доимий яшил бўлиб, узоқ яшовчи ва секин ўсувчи субтропик дарахт ҳисобланади. Зайтун дарахтининг баландлиги 10-12 метрдан ошмайди.

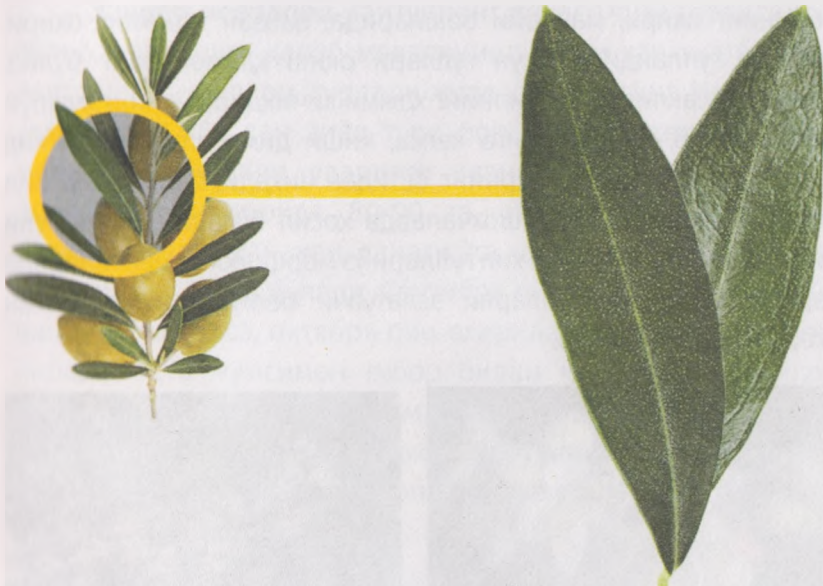

1-расм Зайтуннинг морфологик тузилиши

Зайтун кўчатлари экилганининг 3-йилида мева ёки нишона кўрсатишни бошлайди. Кўчатлар яхши бўлса, албатта, 3-4 йиллик кўчатлар мева ҳосил қилади.

Зайтун, зайтундошлари оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик, ҳозир Сурия, Исроил ва Корсика мамлакатларида 2000 йилдан зиёд умр кўрган дарахтлари мавжуд. Муътадил иқлимли мамлакатларда узоқ яшайди. Илдизлари попуқ илдиз бўлиб тупроқда 70-80 см, айрим илдизлари 2,0-2,5 м чуқурликкача кириб боради, бўйининг баландлиги 6-8, айримлари 10-12 м га етади, кўпинча бутага ўхшаб бир неча поя ҳосил қилади, кўп шохлайди.

Барглари. Барглари новдада қарама-қарши жойлашиб, устки томони кумушсимон ялтираб турса, орқа томони яшил рангда, узунчоқ ланцетсимондир. Зайтун баргининг ранги оч яшил бўлиб, новдада қарама-қарши жойлашган, барг тўқималари таркибида эфир мойи, лактон-эленолдид, фитостерина смолалар ва бошқа моддалар борлиги аниқланган.

2-расм. Зайтун баргининг тузилиши

Баргнинг остки қисмининг ранги эса кумуш (кулранг) ранг бўлиб, у оқ туклар билан қопланган. Баргдаги ушбу туклар қуруқ ҳавода баргнинг ўлишига тўсқинлик қилади. Қисқа банди билан новдада қарама-қарши жойлашган бўлиб, қишда бошқа баргларга ўхшаб тўкилиб кетмайди, баҳорда март ойининг охирида аввал бир дона барг ҳосил бўлиб кейин эски барг тўкилади. Зайтун дарахти барглари мутлоқ тўкилиб яланғоч бўлиб қолмайди, қишда ҳам баргларини сақлаб қолгани учун экологик тоза дарахтлар турига киради. Чунки ўсимлик йил бўйи кислород ишлаб чиқиш имконига эга. Барглар ҳар икки ёки уч йилда чиқиш жойини ўзгартириб туради.

Гуллари. Икки жинсли, барг қўлтиғида роваксимон ҳолда бўлиб, бир рўвақда 8-42 тагача гул жойлашади. Гултожи барглари 4 та, оталиклари 2 та, оналик тугунчаси битта, апрель

ойининг охири, май ойи бошларида, баъзан майнинг охири, июнда гуллади. Зайтун гуллари оқиш қаймоқ ранг бўлиб, шингил шаклида, шингилнинг ҳажми кичикдир. Гулнинг хушбўй ҳиди бўлиб, дарахт ёнига келса, киши димоғига ёқимли ҳид урилади. Гуллар баргларнинг остидан чиқади. Гуллар бир йил олдин ўсган новда ва шохчаларда ҳосил бўлади. Зайтун гули икки уйлидир. Биринчи хил гуллари ўз морфологик белгиларида эркак ва урғочи гулларни эслатувчи белгини ифода этган гермофродит гуллар.

3-расм. Зайтун гулининг тузилиши

Иккинчиси эса эркак гуллар, ўсимликнинг урғочи гуллари йўқ. Ушбу хусусиятни гул тузилишини диққат билан кузатганда кўз билан кўриш мумкин.

Зайтун уруғ тугунчалари кичкина, аммо кўзга яққол ташланади. Одатда гулларнинг ҳар бирида бир мева ҳосил бўлади. Гуллари уруғланганидан сўнг секин уруғ тугунчаси катталашади ва бошқа ўсимликларга ўхшаб мева тугади. Уруғланган гул тугунчаси бошқа дарахтлар гул тугунчасидан бир оз фарқ қилади. Гул тугунчасининг ҳар бирида икки дондан кичик уруғланган тугунчалари бўлиб, улардан биттаси ҳосил беради, яъни уруғланган барча гуллар мева ҳосил қилади.

Зайтун мевалари. Зайтуннинг меваси чўзиқ овалсимон бўлиб, навларига қараб мевасининг вазни ҳар хил бўлади. Зайтуннинг навлари, турлари жуда кўп, биргина Испанияда зайтуннинг 260 дан зиёд тури бор. Айрим навлари кичик мева ҳосил қилади, уларнинг вазни кичик бўлиб 240-250 донаси, айримларида 80-90 та меваси бир килограмм бўлади. Меваси данакли, данаги ўта қаттиқ, чақилмайди, мой мевасининг этида бўлади. Сентябрь ойларида мевалари тўқ яшил тусда бўлса, октябрь ойи охирида меваси қора ранга киради. Усти мумсимон ғубор билан қопланган. Думалоқ шаклдаги меваларда мой кам бўлади, улар асосан истеъмол учун, чўзинчоқ мевалари мой берувчи бўлади. Бир туп ўсимлик 50-60 кг ўртача, айрим туплари 80-100 кг гача мева беради.

4-расм. Зайтун мевалари

Зайтун мевалари кузга бориб пишиб етилади. Ҳўл мевалари таркибида аччиқ глюкозидлар бор эканлиги учун мулақ ейилмайди. Консервалаш учун ҳам пишмаган яшил рангдаги мевалари танлаб олинади. Консервага баъзан жигарранг тусдаги ёки тўқ-қизил рангдагилари ҳам танлаб олинади. Зайтун мевасининг ҳажми 1,5-2,0 см бўлиб, этининг орасида қаттиқ уруғи бор.

Мевалари олдин ёш пайтида довча бўлиб, яшил тусда, кейин тўла пишиб етилганида унинг яшил рангги қора ёки тўқ жигаррангга ўзгаради. Зайтун дарахти одатда ўзимизда ўсадиган кўпгина ўсимликларга ўхшаб бир йил яхши ҳосил берса, кейинги йили оз мева қилиши мумкин.

■ | ЗАЙТУН НАВЛАРИНИНГ ТАВСИФИ

Аттуфааҳий – Олмасимон нав. Бу нав – зайтуннинг навлари ичида ҳажм жиҳатидан энг каттаси, пўсти юпқа ва юмшоқ. У сақлаш ва тузлаш (ачитиш)га чидамсиз. Мой миқдори меваларида 5-7% дан оз. Мева ранги пишиб етилишидан олдин оч яшил. Пишиб етилганидан сўнг яшил. Меваси катта узун. Мой миқдори кўп, у август ва сентябрь ойларида пишиб етилади.

Ал-ажиз ал-ақсо – унинг меваси Ал-аъжизий аш-шамийга ўхшайди. Лекин ундан ҳажм жиҳатидан кичкина. Унинг меваси яшил ва қора тузлашга ярайди (яъни зайтун тўлиқ пишиб етилишидан аввалги тузлаш яшил тузлаш, тўлиқ пишгандан кейинги тузлаш эса қора тузлаш дейилади). У сентябрь охирилари ва октябрь бошларида пишиб етилади.

Ал-ватикан – меваси ўртача ҳажмда. Уруғи силлиқ ва унинг мевасида эти ёки гўшти нисбатан озроқдир. Уруғларида (19-23%) мой миқдори мавжуд. Яхши тузланади. Узоқ муддат сақлашга яроқли, бу навнинг дарахтида мевалар кўп ҳосил бўлади, меваси сентябрнинг охири ва октябрь ойининг бошларида пишиб етилади.

Манзанилулу – ўртача катталиқдаги мева. Шакли нисбатан думалоққа ўхшаш. Бир дона мевасининг оғирлиги 5 г дан 6 г гача бўлади. Уруғдаги мой миқдори 16-20%,

меваси яшил ва қора тусда бўлиб, тузлашга яроқли. Унинг уругида гўшти кам, силлиқдир. Сентябрь-октябрь ойларида мевалари пишиб етилади.

Каламата – ўрта ҳажмдаги узунчоқ мева. Вазни 3 г дан 5 г гача. Уруғи гўштсиз силлиқдир. Унда ёғ миқдори баланд (18%). Қора рангда тузлаш учун ишлатилади.

Мийш – мевасининг ҳажми юқоридаги навлардан кичикроқ (ўртача ҳажмда). Узунчоқ бўлиб, унинг вазни 4 г дан 6 г гача. Уруғи гўшт билан қопланмаган, мой миқдори 15-20%. Тузлашнинг иккала турида ишлатилади. У сентябрдан октябрь ойигача пишиб етилади.

Куратина – ўрта ҳажмдаги мева. Мой миқдори 17-21%. Меваси тузлаш учун яроқли. Сентябрь ва октябрь ойларида пишиб етилади.

Лийшу Увил Курну – мевалари ўрта кичик вазндир. Вазни 2,5 г. Уруғига мева эти ёпишмаган ёки гўшт билан қопланмаган силлиқдир. Мой миқдори 18-24%. Асосан мой олиш учун ишлатилади. Меваси сентябрь ва октябрь ойларида пишиб етилади.

Кузалийфа – меваси катта ҳажмда. Уруғи меваси вазнига нисбатан кичик. Мой миқдори 26-31%. Сермахсул. Мой олиш ва тузлаш учун яроқли. Меваси сентябрь ва октябрь ойларида пишиб етилади.

Изумруд – бўйининг баландлиги 6-8 м, қулай шароитда 10-12 метргача етади. Кўпинча бутага ўхшаб бир неча новдалар ҳосил қилади ва ён шохлари кўп бўлади. Барглари новдада қарама-қарши жойлашган, устки томони тўқ яшил бўлиб, ялтироқ, орқа томони яшил-кумушсимон рангда, узунчоқ ланцетсимон, ранги оч яшил тусда бўлиб, узунлиги 4,0-4,5 см гача, эни 2,0-2,5 см келади. Баргнинг остки қисмининг ранги оқиш кумушсимон бўлиб, оқ туклар билан қопланган.

Баргдаги ушбу туклар қуруқ ҳавода баргнинг нобуд бўлишига тўсқинлик қилади. Барг банди қисқа бўлиб, қишда барглари тўкилиб кетмайди, баҳорда бир дона барг ҳосил бўлиб, кейин ўтган йилги барг тўкилади. Гуллари – икки жинсли бўлиб, барг қўлтиғида шингил ҳолда бўлиб, бир рўвақда 8-32 тагача гул жойлашган. Гултожибарглари 4 та, оталиклари 2 та, оналик тугунчаси битта, апрель ойининг охири, май ойининг бошларида, баъзан майнинг охири июнь ойида гуллайди. Гуллари оқиш, қаймоқсимон рангда бўлиб, ёқимли ҳиди бор. Одатда, гуллар бир йиллик новда ва шохчаларда ҳосил бўлади. Зайтун гуллари икки уйли. Чангланиши учун четдан, ҳашаротларни жалб қилади. Асалчил ўсимлик ҳисобланади. Гуллари уруғлангандан сўнг, секин тугунчаси катталашади ва бошқа ўсимликларга ўхшаб мева ҳосил қилади. Зумрад навининг меваси чўзиқ овалсимон бўлиб, етиштирилган тупроқ иқлим ва агротехникага қараб, меванинг вазнида ўзгариш бўлиши мумкин. Ўртапишар, ҳосилдор, мевасининг вазни 3,5-4,7 грамм келади, чўзинчоқ бўлиб, узунлиги 1,5-2,0 см келадиган мева бандида жойлашган, йириклиги ўртача, якка ҳолда ривожланади, олдин яшил, пишиб етилгандан сўнг қора – бинафша рангга киради. Меваси мумсимон ғубор билан қопланган. Мевалари яшил пайтида озиқ-овқатда консерва сифатида, пишгандан сўнг мой олишга мўлжалланган.

Қоракўз – Қримдаги Никитский номидаги Ботаника боғида районлаштирилган “Крымская 172” навидан олинган қаламчалар орасидан танлаб олинган ва Фарғона водийси тупроқ иқлим шароитига мослаштирилган.

Илдизлари попук илдиз бўлиб, тупроқда 70-80 см, айрим илдизлари 2,0-2,5 м чуқурликгача кириб боради. Бўйининг баландлиги 6-8 м, қулай шароитда 10-12 метргача етади. Кўпинча, бутага ўхшаб бир неча новдалар ҳосил қилади

ва ён шохлари кўп бўлади. Бўйининг баландлиги 6-7 м, баргларининг узунлиги 3-4 см, эни 1,0-2,2 см, барги новдада 1,0-1,5 йилгача яшайди. Кўп ён шохлар ҳосил қилади, гуллари оқиш қаймоқсимон рангда бўлиб, шингил ҳолида жойлашган, гулининг ёқимли ҳиди бор. Май ойининг бошларида гуллайди, гули 2-4 кун туради, кейин тўкилиб кетади. Чангланишида кўпинча, четдан ҳашаротларни жалб қилади. Асалчил ўсимлик ҳисобланади. Ушбу навни бир йилда тўрт марта буташ лозим, акс ҳолда, жуда кўп ён шох ёки новда ҳосил қилади. Буталмаса ҳосил бериши кечикиб кетади.

Ўртапишар, ҳосилдор мевасининг вазни 2,5-5,7 грамм келади, чўзинчоқ бўлиб, узунлиги 1,3-2,0 см келадиган мева бандида жойлашган, йириклиги ўртача, якка ҳолда ривожланади. Олдин яшил, пишиб етилгандан сўнг қорасиёҳранг бўлади. Меваси – мумсимон ғубор билан қопланган. Сентябрь ойининг охирида пишиб етилади. Мевалари яшил пайтида консервага, пишгандан сўнг мой олишга мўлжалланган.

■ I ЗАЙТУН КЎЧАТИНИ ЕТИШТИРИШ

Бу ўсимлик уруғларидан, қаламчаларидан, бачкилари ва пайвандлаш йўли билан кўпайтирилади. Экишга ажратилган меваларининг эти ёки мағзи қушларга едирилади ёки сувга ивитиб қўйилиб, кейин уруғи ажратиб олинади. қушлар чўкиб ташлаб кетган мевалардан кўкарган новдалари бақувват бўлиб ўсади.

Илдизлари жуда кўп бачки беради, уларни алоҳида ажратиб кўчатзорларга экилади. Уруғлари тупроққа экилганда жуда кеч униб чиқади. Шунинг учун уларни намли қумларда

экиб кўкартириб, кейин экиш лозим. Новдаларидан 20-25 см қаламчалар тайёрлаб, улар орқали ҳам кўпайтирилади. Пайванд қилиш энг яхши натижа беради ёки ҳосилга кириш тезлашади, бу вақтда тўртинчи йили мева беради.

Уруғидан кўпайтириш. Уруғидан экилганда униб чиққан ниҳоллар кейинги йилларда пайвандлаш учун алоҳида жойга экилади. Экиладиган уруғлар аввал уруғни мева этидан ўсишга тўсиқ бўлувчи мойли этдан ва пўстлоғидан тозаланганидан кейин март ёки сентябрь ойларида экилади. Уруғдаги пўстлоғнинг қаттиқлиги учун уруққа 4% ли карбонат кальций билан ишлов берилиши мумкин. Чунки қаттиқ қобиклар уруғни тез ўсиши учун халақит беради. Уруғларидан униб чиққан зайтун кўчатлари 10-11-йили ҳосил беради.

5-расм. Зайтун кўчати уруғидан етиштириш

Қаламчасидан кўпайтириш. Ушбу усулнинг бир неча тури бўлиб, улар қуйидагича:

- а)** узун ортиқча шохлар ёки кераксиз новдалардан;
- б)** кўчатлар илдизли бўлганда;
- в)** кичкина новда ҳолатида;
- г)** пайвандлаш орқали кўпайтириш.

Бундан ташқари яшил қаламчаларидан кўпайтириш мумкин (яъни, янги кесилган, қуриб қолмаган бўлиши лозим).

Барглари яхши турган кўчат новдаларидан ўстирилган кўп новдали кўчатни экиш тавсия этилади. Ёш кўчатлар яхши шароитда экилганининг 3-4-йили мева беришни бошлайди.

6-расм. Зайтун кўчатлари

Кўчатларни сотиб олишда махсус етиштирилган барглари яхши сақланган, илдиэлари тупроқ ичида бўлган кўчат ва новдаларни сотиб олиш афзал. Қуйидаги кўчатларни экишга тавсия қилинади:

- а)** бўйининг баландлиги 70-80 см дан кам бўлмаган кўчатлар;
- б)** экиш учун тайёрланган махсус қочча сатҳидан 10 см кўтарилганида пайванд жойининг баландлиги 0,5 см дан юқори туриши лозим;
- в)** турли табиий шикастланиш, ҳашаротлар билан зарарланмаган ҳамда касалланмаган бўлиши лозим;
- г)** барглари, бандлари ва шохлари табиий ўсган ва яшил, соғлом ҳолатда бўлиши лозим;

д) экиладиган зайтун навларининг номи ва у ҳақдаги маълумотлар маълум бўлиши лозим.

Биринчидан бақувват кўчатлар

Кўчатга олинадиган новдалар экилишдан олдин 5 дақиқа давомда спиртга ботириб қўйилади. Баҳор ва ёзда ўша баргли новдалар танлаб олинади ва кум ва тупроқ билан тўлдирилган сандиқларга экилади.

Иккинчидан узун новда

Бу усул кам миқдорда қўлланилади, аммо зайтун кўчатлари етиштиришдаги энг осон усуллардан биридир. Бунда дарахт бандларидаги узун шохлар кесилади. Сўнг дарахт ён тарафидаги шохлар кесилиб, 50 см га қисқартирилади. Қаламчалар январь, февраль ёки август ва сентябрь ойларида экилади.

7-расм. Зайтун кўчатлари

Пайвандлаш

Дарахтни ён тарафидан пайвандлаш Бўйининг узунлиги 10-15 см га етадиган зайтуннинг уруғларидан чиққан ниҳоллари танланиб, пластик қопчаларга экиш учун ажратиб олинади. Улар кейинги сентябрь ойи давомида иссиқхоналарга олиб борилади. Ниҳол баландлиги қалам бўйига етганда у пайвандлашга тайёр бўлади.

Пайвандлаш ишлари баҳор ёки куз фаслларида (сентябрь) ойларида амалга оширилади. Куёшнинг юқори ҳароратидан зарарланмаслик учун эрта тонгда ёки кечки пайт куёш ботаётганда амалга оширилади.

Зайтун дарахти шохчалардан 1 йиллик ёки ундан камроқ вақт ўсиб ривожланган новдачалари олинади. Уларнинг диаметри 2 см узунлиги 15-20 см бўлиши лозим, новдалар барглardan тозаланиб, хўлланган (ивитилган) пахтали мато ичида пайвандлаш ишларида тугагунга қадар сақланади.

Пайвандлаш ишларини ўтказиш учун зайтун дарахтининг туپроқ сатҳидан тепароқ жойдаги силлиқ пояси танланади ва у ерда узунлиги 5 см бўлган жойда пўсти шилинади. Узунлиги 5 см бўлган қаламча олинади ва қаламчада бўлган тугун яқинидан кесилади. Сўнг қаламча икки тарафидан учланади (йўнилади). Бунда қаламча пўсти тозаланади. Пайвандтагнинг эса паст томони учланиб, бир см узунликда ёриқ ҳосил қилинади. Қаламчани ниҳол танасидаги кичик ёриққа эҳтиётлик билан солинади (орасига солинади) ва бунда пайванддустдаги кесилган новданинг эни ва пайвандтагнинг диаметри бир-бирига мувофиқ келиши лозим. Яъни, узун учланган томон ички томонга қисқа учланган эса ташқи жиҳатда бўлиши керак. Пайвандланган жойи пластик лента билан яхшилаб боғланади. Боғлаш

пастдан тепага тугунга қараб бўлади. Сўнг пайванднинг тепа учи шам билан ўраб қўйилади.

Искана пайвандлаш

Дарахтларнинг ер сатҳидан 5 см тепаликдаги новдалари ўртасидан кесилади ва ўртаси ёрилади. Пайвандуст қаламчалар ниҳолнинг ёрилган жойига киритилиб жойлаштирилади ва яхшилаб ҳаво кирмайдиган қилиб боғланади. Новдалар бирлашган жой совуқ пайвандлаш шам билан қопланади. Бу усул орқали пайвандлаш зайтун кўчатларини ташкил қилишда катта муваффақият келтиради.

■ | ЗАЙТУН БОҒИНИ БАРПО ЭТИШ

Зайтун мутлақо тупроққа талабчан эмас, қумоқ, енгил, унумдорлиги паст тупроқларда ҳам яхши ҳосил беради, оғир, соз ва ер ости сувлари яқин тупроқлар зайтун экишга яроқсиз ҳисобланади.

Зайтун дарахтини бошқа мева дарахтларига мос келмайдиган ерларда ҳам етиштира бўлади. Кальцийли тузлар таркибида кўп бўлган, унумдорлиги ўртача бўлган ерларда ҳам яхши ўсиши мумкин. Шунингдек, зайтун дарахти намлик тўпланган ва ундаги кислоталик рН нисбати 8,5 дан юқори бўлган ерларда ўстирилиши мумкин, бир нарсани унутмаслик керакки, унумдор тупроқлар зайтун дарахтининг яхши ўсиши ва серҳосил бўлишини таъминлайди.

Шунингдек, зайтун дарахти кўп мева ҳосил қилиши ва ундаги мой миқдорининг юқори бўлиши учун ёзнинг узун, иссиқ, серқуёш бўлишини талаб қилади.

Зайтун дарахти ташқи ноқулай шароитларга ўта чидамли

бўлиб, баъзан танасида озгина пўсти тирик бўлса, шу жойдан жойда ҳосил қилиб мева беради ва ҳамма жойда ўса олувчи экин ҳисобланади.

Зайтун экиладиган майдонлар албатта, экишдан олдин тоқисланади, юмшатилади, бегона ўтлардан тозаланади. Боғ учун мўлжалланган ерлар кузда чуқур шудгор қилинади, кузда ер яхши намиқсин деб тўқсон босди қилиб, яхши намлатиб суғорилади. Ушбу тадбирлар бажарилгандан сўнг ўрта баҳорда зайтун экиладиган жойлар белгилаб олинади. Ўрта ер денгизи мамлакатларида, зайтунни суғоришда ёмғирдан фойдаланадиган ҳудудларда, экишдан олдин ерни тоқислашликка эҳтиёж сезилмайди. Чунки ёмғир узлуксиз ёққанлиги туфайли майдоннинг ҳамма қисми бир хилда нам билан таъминланади. Зайтун боғларида туп орасидаги майдон 8x8, 6x8, 6x7, 6x6, 6x5 метр бўлиши мумкин.

Зайтунни зич қилиб ҳам экиш мумкин, бунда қатор қаторлари 3x2 метр бўлади. Ундан 9-10 йилгача маҳсулот олиш мумкин. Сўнг қатордаги дарахтлар енгиллатилади, ҳар учта ўсимликнинг ўртадагиси олиб ташланади. Бунда албатта, касалланган, табиий зарарланган ўсимликлар биринчи навбатда олиб ташланади. Боғ яратилганидан бошлаб экилганига 15-20 йил ичида баъзи кўчат қаторлари секин-аста енгиллатилади ва туп сони 6x5, ёки 6x6 ҳолга келтирилади.

8-расм. Зайтун боғи

Кўчатларни экишда камида иккита ёки учта нав бирга экилади. Ҳар бир нав алоҳида тўрт қаторга экилади ва яна навбатлашади. Далада фақат бир нав экилганида ўсимликнинг чанглиниши юқори даражада бўлмайди, шунинг учун, бошқа бир навни чанглатувчи нав сифатида қўшиб экиш зарур. Чанглатувчи нав экишнинг бир нечта усули бор:

1. Асосий навдан 8 та дарахтни экиб кейин чанглатувчи навдан бир дарахтни ўша қаторга бир муддатда бирга экилади (Бу ерда доимо навларнинг гуллаш вақтларини эътиборга олган ҳолда навлар танланади).

2. Асосий навга оид кўчатлар 4 қатор экилади. Сўнгра чанглатувчи навдан бир қатор экилади. Сўнг 8 қатор асосий зайтун нави кейин бир қатор чанглатувчи нав дарахти экилади ва ҳ. к.

3. Чанглатувчи нав плантациялари катта бўлса, 12 қатор асосий навдан кейин 3 қаторли қилиб экилади.

Экиш чуқурчалари энига 50 см, чуқури 60 см қилиб

тайёрланади, кўчат экишдан олдин ҳар бир чуқурчага 1-2 идиш бегона ўтлар уруғларидан бўлмаган яхши чиритилган маҳаллий ўғит эритмаси солинади. Сўнгра қуйидаги минерал ўғитлар қўшилади. 1 кг супер фосфат, сульфат калий 1 кг ёки экишдан олдин чуқурларга бир ош қошиқ аммиак селитрасини бир литр сувда эритиб солинади.

Кимёвий ўғитлар қуруқ ҳолида берилганда тупроқ билан бирга яхшилаб аралаштирилади. Бу нарса одатда кўчатларни экишдан 1-2 ой аввал амалга оширилади. Суюқ ҳолда берилганда тўғридан-тўғри экишдан олдин бажарилади. Чуқурчалар экишдан илгари бир неча бор сув қуйилиб яхшилаб намга тўвинтирилади. Имкон борича маҳаллий ўғитларни тупроққа солиш лозим.

Кўчатларни экиш 1. Кўчатлар сентябрь ва октябрь ойларидан кейин мартнинг бошидан майнинг охирига қадар экилади. Экишдан олдин кўчат илдиэларининг муносиб баландликда бўлишига риоя қилинади. Кўчатнинг илдиэи ҳар қандай бегона ўтлар ёки касалликлардан холи соғлом тупроқда 15 см баландликда жойлашган бўлади. Чуқурлар кўчат экишдан 3 кун олдин суғорилмайди.

9-расм. Зайтун кўчатини экиш

2. Кўчатлар пластик қопчаларда олинади. Шундагина

уларнинг илдизлари зарарланмайди. Кўчатларни экишда қопча таги билан мутлақ олиб ташланади. Кўчат ўралган қопча чуқурчага қўйилганда, бунда қопчанинг тепа қисми тупроқнинг юқори қисмига тенг бўлади.

Чуқур кавлаб олинган ўз тупроғи билан кўмиб тўлғазилади. Баъзан қопчани чуқурга тупроқ ташлангандан сўнг ҳам олиш мумкин, барча эътибор шунда бўладики, кўчат илдизидаги тупроқ сочилиб кетмаслиги керак. Сўнг қопча тортиб олинади ва чуқурдаги бўш жойларни тўлдириш учун чуқур атрофи яхшилаб босилади.

Кўчат экиб бўлинганидан сўнг у суғорилади. Суғориш секин-аста камайтирилади. Кўчат экилган кундан бошлаб бир йил давомида дарахтлар сувсиз қолдирилмайди. яъни, унинг сувга эҳтиёжи қондирилади.

■ I БУТАШ

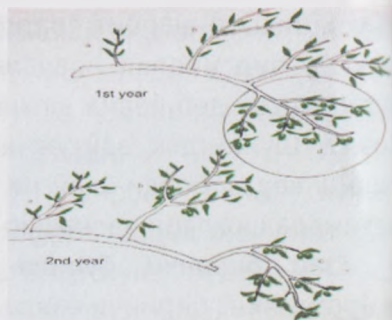
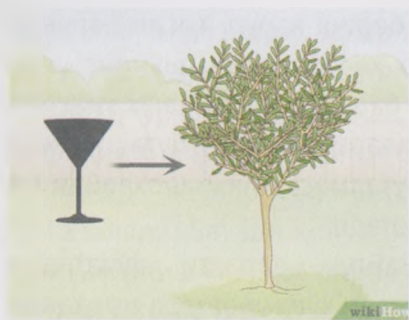
Дарахтларни буташ дарахт мевалари ва баргларига таъсир қилувчи муҳим ишлардан ҳисобланади. Янги дарахтларни парваришlash ҳамда буташ дарахтнинг чиройли ва бақувват кўринишга эга бўлиши учун қилинади. Ёки дарахт етиштиришда мунтазам равишда дарахтнинг ўсишини тўғри таъминlash учун ёки яхши ҳосил бериши, йил давомида бақувват ўсиши, қишки совуқларга чидамлилиги ошиши учун буташ фойдалидир. Зайтуннинг заиф, кучсиз ва мева бермайдиган шохларини кесиб ташlash учун буташ агротехник тадбири амалга оширилади.

Бир йил давомида зайтунга тўғри шакл бериш ишлари бир неча марта тажрибали мутахассис томонидан бажарилади. Буташ жараёнида ҳосил берадиган шохларни кесиб ташламай, уларни бутун ёз давомида яхши

шаклланишига шароит яратиб бериш зарур. Ҳосил берувчи шохлар бир йиллик новдалар ҳисобланади, шунинг учун буташ керак деб барча шохни баравар кесиб ташламаслик лозим. Шунингдек, зайтун шохларини қачон буташни ҳам билиш керак, борди-ю тўғри буталмаса, у кўп шохлайди ва натижада шохлари чалкашиб кетади.

Ёзги биринчи буташ Зайтун дарахти кўчатлари экилганининг биринчи ёзида ундан кўп миқдорда новдалар ўсади, бир туп ўсимлик 12-14 тагача ён шох ҳосил қилади. Бунда ҳатто асосий новдани танлаб қолдирмаса, баъзи шохларда ҳамма новдалар бараварига ўсади. Шакл бериш ёки буташ бажарилиши лозим бўлган асосий агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади. Новдалар бўйи 16-20 см га етганида улардан 6-8 дона яхши ўсгани танлаб олинади ва бошқа новдаларнинг қувватини сақлаб қолиш мақсадида қолганлари кесиб ташланади. Шакл бериш орқали қолдирилган новдаларнинг бақувват ва кучли ўсишига имкон туғилади.

Зайтун кўчатларини далага ўтқазилган биринчи йилнинг ўзидаёқ биринчи ва иккинчи тартиб ён шохлари пайдо бўлади. Ён шохларнинг кўпайиб кетиши асосий шохнинг ўсиши сустлашига олиб келади, шунга қараб ҳосил шохларнинг шаклланиши ҳам кечикиб боради.

10-расм. Зайтун дарахтини ўстириш усули

Қишқи биринчи буташ

Кузда сентябрь ойининг охирларига келиб олдинги қолдирилган новдалардан тахминан 4 та яхши ўсгани танлаб олинади. Икки новда ўртасидаги масофа 15 см дан кам бўлмаслиги керак. Сўнг узунлиги 35-45 см га қисқартирилиб, қолган новдалар кесилади. Зайтун қишга кетишдан олдин яхши шакл берилса, қолдирилган новдалар ўз хужайраларида озиқа моддаларнинг захирасини кераклича тўплаб олишга эришади. Зайтун баргларини ташламагани билан, маълум миқдорда ўсимликда тиним даври кузатилади.

Ёзги иккинчи буташ

Уzun шохлар ҳосил бўлиши билан олиб ташланади. Бунда ишнинг ҳажми бир оз енгил бўлади, тажрибали бирон мутахассис зайтун экилган майдонларни қўлига қайчи олиб, ҳамма дарахтларни бирма-бир кўздан кечиради. Маълумки, узун шохлар ҳосил берувчи шох эмас, улар ўсимликнинг бор қувватини бекорга олиб ўсувчидир. Демак, бу тадбирни ҳам албатта, ўз вақтида бажариш лозим, чунки келгуси йилнинг ҳосили ана шу тадбирларга боғлиқ бўлиши мумкин.

Қишқи иккинчи буташ

Бунда асосий новдалардан ҳосил бўлган иккинчи тартиб майда шохчалар дарахтнинг асосий кўринишини шакллантириш мақсадида кесиб ташланади. Яъни икки томондаги кучли ҳосил новдалар қолдирилади. Тажрибали мутахассис ҳосил новда билан узун ўсувчи эркак новдани фарқлай олиши керак. Бу тадбир ноябрь ойининг охирида ўтказилади.

Ўзги учинчи буташ

Дарахт чўққисидоғи новдаларни қирқиб ташланади, бу тадбирни бажаришдан мақсад, зайтун баланд бўлиб бўйига ўсиб, керакмас новдалар кўпайиб кетганида бўлса амалга оширилади.

Ҳосилли дарахтларни буташ

Ушбу агротехник тадбирлар ёз ойларида қуёш нури дарахт ораларига яхши тушиши учун мевали дарахтлар буталанади. Новдалар зич бўлганда қуёш нури етишмаганлигидан мевалар етилмай, майда бўлиб қолади. Новдалар ва меваларни қуёш урмаслиги учун улар орасини кенг очиб ташламаслик зарур, йирик дарахтлар эҳтиётлик билан буталанади.

Шунингдек, қуриб қолган, касалланган, бир-бирига тичлашиб кетган шох ва новдалар кесиб қисқартирилади, узун ўсган шохлар узунроқ қилиб кесилади. Бу дарахт меваларини яхши тутиши, яхши сифатли меваларни кўп бериши, меваларни осонлик билан узишда ва касаллик ва ҳашаротларга қарши курашишда ёрдам беради. Қуёш нуридан яхши тўйинган зайтун меваларининг вазни йирик бўлиб, ҳосилдорлиги ошади, шу билан бирга мева таркибида мой миқдори кўпаяди.

11-расм. Ҳосилли зайтун дарахти

Ёшартириш учун буташ.

Бу тадбир кам мева берадиган 100-120 ёшга етган катта дарахтларда амалга оширилади. Зайтун дарахтининг новдалари қуйидаги йўллар билан янгиланади:

1. 1,5 метрдан узун бўлган асосий шохларни кесиб ташлаш.
2. Ер сатҳи билан тенг бўлган дарахтларни кесиб ташлаш.
3. Тупроқ устидан 70 см баландликда бўлган шохларни кесиб ташлаш (бу ишларни амалга оширганда томирлардан бирини янгилаш мақсадида кесиб ташланади).

Ёши катта дарахтларда ушбу тадбирларни амалга оширишдан мақсад, ҳосил берадиган янги ҳосил шохлар олишга эришишдир. Узоқ умр кўрадиган кўпгина дарахтларда онтогенез давомида ушбу тадбирни бир неча марта ўтказиш мумкин.

ЎҒИТЛАШ

Зайтун экилган далага ўғит беришдан олдин ўсимликнинг ўсиш даврида талаб қиладиган минерал ва органик ўғитларга бўлган эҳтиёжини билиш ҳамда ривожланиш босқичининг қайси даврида ўғитга бўлган талабининг қанча эканини таҳлил қилиш тавсия этилади. Зайтун дарахтларининг минерал ва органик ўғитларга бўлган талаби, албатта, босқичларга қараб ўзгаришини ва уларни солиш муддатини мувофиқлаштиришни билиш лозим бўлади.

Зайтун дарахтларига макро ўғитлардан азотли, фосфорли ва калийли, микроўғитлардан магний ва молибден берилиши лозим. Органик ва минерал ўғитларни зайтун майдонларига биргаликда қўшиб бериш, сифатли ва серҳосил мева олишга сабаб бўлади. Биологик кўсусиятларига кўра зайтун дарахтлари ўсиш даврида тупроқ-иқлим шароитидаги ноқулайликларга нисбатан бардошли бўлади.

Бериладиган ҳар бир кг азотли ўғит миқдори дарахт ёши, эҳими ва маҳсулот миқдorigа қараб турли хилдир. Лекин бир йилда бериладиган нитрат аммиак миқдори гектар бошига 80 кг дан ошмаслигига риоя қилиш керак.

Минерал ўғитларни далага солиш муддати. Органик ўғит ва кимёвий ўғитлардан фосфорни куз фаслида дарахтлар енидаги махсус қазилган чуқурларга солинади. Минерал ўғитлар солинадиган чуқурларни ҳар йили ўзгаришига эҳтибор қилинади. Зайтун экилган чуқурларга ўғит солишнинг иложи йўқлигидан ёнидан чуқур қавлаб, ўғит

беришга ўрганиш мумкин. Минерал ва маҳаллий ўғитлар қиш фасли давомида чуқурларга солиб турилади.

Суперфосфат ва калий сульфати ўрта ҳисобда йилига бир дарахтга 1 кг дан февраль ойида солинади.

Азотли ўғитлардан аммиак нитрати кучсиз унумдорлиги паст ва таркибида калий кўп бўлган майдонларда ва янги ўзлаштирилган ерларда ишлатилади. Биринчи марта азотли ўғитлар март ойида 2 барабар миқдорда берилади. Иккинчи марта эса июнь ойларида бериш лозим.

Азотли ўғитлар миқдорини март ойдан бошлаб июнга қадар кўпайтириб борилади. Сўнг эса секин-аста камайтиради. Сентябрь ойида ўғит бериш тамоман тўхтатилади. Чунки қиш фасли бошланишдан олдин новдалар ўсишдан тўхташи лозим. Белгиланган минерал ва маҳаллий ўғит миқдори январь ойдан бошлаб ойига бир марта (тахминан) солинади ва ҳатто сентябрь ойида ҳам ёки жанубий ҳудудларда октябрда ҳам бериш мумкин.

Фосфорли ўғитлар: Февраль ойдан бошлаб июнь ойигача зайтун дарахтлари ушбу ўғитга талабчан бўлади. Ўсимлик талаб қилган фосфорли ўғитнинг 80 % шу ойлarda бериб борилади ва қолган қисми ёки кам миқдори 20 % июлда берилиб, сўнг тўхтатилади.

Калийли ўғитларни эса июндан то сентябрь ойигача бериб борилади, бу ўғит дарахт илдизларининг кучли ва меваларининг кўп бўлиши учун солинади. Кўпинча боғбонлар калийли ўғитларга кам эътибор беришади, аммо бу ўғитни ҳам ўз вақтида бериб бориш фақат ҳосилдорликни оширади. Демак, ҳар бир минерал ва органик ўғитлардан ўз вақтида билиб фойдаланиш мақсадга мувофиқдир ёки юқори ҳосил олишга имкон беради.

Зайтун экилган далаларга минерал ва органик ўғитлар ўз

вақтида бериб борилмаса, кўп новдаларнинг ҳосил қилиши барг ҳажмининг кичиклашувига, барг тепа қисмининг қуриши ва рангги тўқ сариқ тусга киришига, меваларнинг шакли ўзгаришига ҳамда кўпинча кичрайиб, ҳосилнинг гишдан олдин меваларнинг тушиб кетишига олиб келади.

I СУҒОРИШ

Зайтун ўсимлиги кўп ўсимликларга қараганда юқори даражада қурғоқчиликка чидамлилиги билан бошқа ўсимликлардан ажралиб туради. Зайтун сувни тежаб фойдаланадиган экинлар турига киради. Қурғоқчил, сув танқис ҳолатда ҳам у ўсиб ривожланади, аммо берадиган маҳсулоти ноқулай шароитларда камаяди. Зайтуннинг ўсиб ривожланиши ҳам сулшлашади, ҳосил бўладиган ён шохлар, новдалар, барглари сони камайиб кетади. Ушбу ҳолатлар юз бермаслиги учун доимо зайтун экилган майдонлар ўсиш даврида тўлиқ сувга қўриши учун суғориш ишларга эътибор бериш лозим. Ҳар бир ўсимлик каби зайтун ҳам ривожланиш фазасининг маълум давларидагина сувга талабчан бўлади, ана шу давлардагина ўсимликни сув билан таъминлаш лозим. Зайтуннинг кўп сув талаб қиладиган давлари қуйидагилардир:

- гул шингилларини ҳосил қилиши ва гуллари очиладиган ойлари давомида;

- мева тугиши ва мева шаклланиши жараёнида;

- ёз ойлари давомида.

Бунда парланиш даражаси ёки транспирация жараёни кучли ва дарахтларнинг сув талаб қилиши, айниқса, ёш дарахтларда юқори даражада бўлади.

Дарахтларни гуллаш вақтида суғориш тавсия этилмайди.

Зайтун дарахтларини суғориш учун зарур бўлган сув миқдори тахминан бир гектарга ўртача 5000-6000 м³, йилига 10-12 суғориш амалга оширилади.

Боғда томчилаб суғориш тизими олиб борилганда 1 гектар майдон учун керакли сув миқдори камаяди ва 1 гектар учун 2500-3000 м³ миқдорида сув билан суғорилиши керак бўлади.

Суғоришда ёмғир сувларидан фойдаланилган ҳолатларда дарахтлар атрофида сувни тўплаш ва дарахтни суғориш учун ҳовузлар қилиниш орқали сув тўплашга эришилади. Ҳозирги кундаги сув танқислигини эътиборга олиб, ҳар бир томчи сувдан зайтун ёки бошқа бир дарахт турларини суғоришда фойдаланиш лозим. Махсус ҳовузлар орқали сув тўплаш ишлари олиб борилса, сув сарфининг камайишига олиб келади.

Суғорадиган сувлар нисбатан шўр бўлган ҳолда зайтун дарахти шўрга чидамли, кальций карбонатли ва сульфатли шўрланишга бардош беради. Дарахтларнинг ўртача ўсиши ва ҳосил бериши суғориладиган сувларда шўр тузларнинг белгиланган миқдордан ошишига қараб камаяди. Шўрланган тупроқларда ёмғир ёғаётганда суғориш энг яхши агротехник тадбирлардан ҳисобланади, ушбу тавсияни бошқа экинларда ҳам синаб кўриш мумкин. Бу тадбир тупроқдаги мавжуд тузларнинг ўсимлик илдизлари жойлашган горизонтларга тарқалиб кетмаслиги учун амалга оширилади.

КАСАЛЛИК ВА ЗАРАРКУНАНДАЛАРГА ҚАРШИ КУРАШ

Касаллик ва зараркунандалар	Белгилари	Касаллик олдини олиш ва даволаш
Мева пўсти хашаротлари	Яшил мева устида тўк қирмизи (оч қизил) рангли доғлар пайдо бўлади ва у мойнинг кам бўлишига ва ўсувчи ёш новдаларнинг зарарланишига олиб келади. Энг муҳими: зайтун пўсти хашароти ва қора мумга ўхшашдир	Қишнинг февраль ойида дарахлар буталганидан сўнг тўғридан-тўғри минерал мойлар сепилади
Олма новдаларини зарарловчи касалликлар	Шох ва новдаларда дарахнинг заифлашуви ва қуриб қолишига олиб келади	Ёз ойлари давомида июнь ойининг ярмидан бошлаб зайтун дарахтини шира босади, шунда - бензофосфат 3-3,3, децис 0,4 каратэ 0,5, циперметрин 0,2, моспилан 0,15 кг карбофос 0,6 ва кимёвий моддалар сепилади. Ушбу кимёвий моддалар зайтун барги қуртлари, мева пўсти ва пахта хашаротларига қарши курашишнинг энг яхши усулидир. Дорилаш мева йигимидан бир ой аввал тўхтатилади

Зайтун мевасини зарарловчи пашша	Урғочи пашша мевада кичик тешиклар ҳосил қилиб, унга тухум қўяди ва мевада бугдой рангли доғ пайдо бўлади. Курт меваларда тешикча ҳосил қилади ва бу меванинг чириши ва тушиб кетишига олиб келади	Мевалар пишиб етила бошлаган даврда июлнинг биринчи ҳафтаси давомида дорилар сепилади. Сўнг 21 кундан сўнг бошқатдан сепилади. Жанубда эса сентябрь ойининг биринчи ҳафтасида сепиш бошланади сўнг 21 кундан кейин яна такрорланади
Зайтуннинг пахтасимон ҳашароти	Бу ҳашарот барглар, новдалар ва чириган шохларни нобуд қилади. Ҳашарот танасини пахтага ўхшаш момиқ нарса қоплаган. Бу ҳашарот ўсимликларнинг баъзи жойларида қора чириш замбуруғи ривожланиши учун ўзидан асалга ўхшаш модда чиқаради	Бу касаллик кузатилса, дарахт яхшилаб буталади. Сўнг февраль ой давомида ҳашаротларга қарши моддалар кўпроқ сепилади. Яхши буталади ва шикасланган шохлар ёқилади. Декабрь-январь ойларида яна бир бор қуйидаги минерал ёғлар яхшилаб сепилади. Ёзги дори сепиш ҳам бўлиб, у июль, август ва сентябрь ойлари давомида сепилади
Зайтун яшил барги курти	Куртнинг рангги яшил, узунлиги 2,0-2,5 см бўлиб, сариқ тук билан қопланган. Янги чиққан барглар ва ўсимликларни ейди. У меваларга ҳам зарар етказиши мумкин. Мевалар йиғиб бўлинганидан сўнг турли хил ҳашаротларни йўқ қилиш учун боғ яхшилаб сув билан тиндирилади	Дори сепиш июннинг ярмидан бошлаб ёз ойлари давомида тугатилади. Бу даволаш усули пахта курти, пўстлоқ ҳашаротлари ва зайтун барги куртидан қутилишда фойда беради. Тўкилган ва зарарланган меваларни 0,5 м чуқур қазиб ерга кўмилади. Мева теримидан сўнг ҳашаротлар яна пайдо бўлмаслиги учун боққа бостириб сув сепиб, усти кўмилади (Юқорида келтирилган мой ва кимёвий моддалар ишлатилади)

Зайтун пўстлоғи гўнг кўнғизи	Қора рангли ҳашарот ўзи тешган дарахт новдалари ва пўстлоқлари орасида яшайди. Зарарланиш белгилари: шох ва новдаларда кичик доира шаклидаги тешиклар пайдо бўлади	Яхшилаб буталади. Зайтун пўстлоғи кўнғизини йўқотишнинг энг муҳим усули, бу ҳашарот пайдо бўлганда уни тез териб йўқ қилишдир. Октябрь ойидан бошлаб 3 ҳафта давомида зарарланган дарахтларга 3 мартадан дори сепилади
Баргларда доғ ҳосил қилувчи касалликлар	Мевада қорамтир ёки (кулранг) рангли қора думалоқ доғлар пайдо бўлади. У кўп суғориш ва азотли ўғитларнинг ортиқча солинишидан кўпаяди	Темир кукунни ва Бордо суюқлигининг 3-5% эритмаси 2 марта сепилади: Биринчиси ноябрнинг охирида, иккинчиси дарахтлар буталганидан сўнг. Дарахтнинг бош ва асосий шох ва новдаларига мўл қилиб сепилади. 1-3% ли мис купоросини ҳам сепиш яхши натижа беради. Юқоридаги аралашмалардан бири олиниб ноябрь, декабрь ва январь ойларида 3 марта сепилади

■ | ЗАЙТУН МЕВАСИНИ ТЕРИБ ОЛИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШ

Зайтун мевасини яшил ҳолда тузлаш учун мева ҳажми катталашиб, рангги тўқ яшилдан оч яшилга айланганида ёки мевалар ранг олишидан аввал узилади. Меваларни махсус қутиларга териб йиғиб олинади. Қутиларни охиригача тўлдирилмайди, бунга сабаб зайтун мевалари эзилиб сифатсиз бўлиб қолиши мумкин.

Зайтун меваларини қора ранг олганида унга бирор нарса қўшиб хушхўр ва хуштаъм қилиш учун ёки тўла қора рангга кирганида ундан мой олиш учун узилади. Шу сабабли мой олишга мўлжалланган мевалар тўлиқ пишиб қора ранг олгунига қадар дарахтларда қолдирилади, яъни узилмайди.

12-расм. Зайтун ҳосилини махсус мосламада териб олиш

Зайтун мевасининг тўлиқ пишиб етилганини бир мева донасини қўлга олиб сиқиб кўриш орқали ҳам билиш мумкин. Агар сиқилганида қўлда мой доначалари кўринса бу меванинг тўлиқ пишганлигига далолат қилади ва энди

меваларни мой олиш учун териб олиш мумкин.

Зайтун меваларини териб олишнинг бир неча усуллари мавжуд:

- қўлда териб олиш;
- машинада териб олиш;
- таёқ билан қоқиб териб олиш;
- махсус мосламалар билан териб олиш.

13-расм. Зайтун ҳосилини кенг тишли тахта тароқ билан териб олиш

Меваларни териш учун кенг тишли тахта тароқ билан бирга дарахт тагига чўтка қўйилади. Сўнг уни дарахт шохларидан ўтказилади ва мевалар туширилиб тўпланади.

14-расм. Зайтун мевалари

Ёки дарахт ва мевалар сифатини сақлаш учун эҳтиёт қилиб қўлда терилади. Бу иш қўшимча харажатлар талаб қилса ҳам.

Мевалар териб бўлинганидан сўнг уни тўғридан-тўғри мой чиқариш учун олиб борилмайди, балки зайтун мойини яхши ажратиб олиш учун мевалар 4-6% туз эритмасига солиб қўйилади. Ушбу тадбир қўлланилганда зайтун этида мой қолмайди, прессланганда тўлиқ ажралиб чиқади.

Мевалари октябрда пишиб етилади. Зайтун дарахтида шу нарса диққатга сазоворки, мевалар ўзи пишиб тушганда, улар таркибида мой миқдори энг юқори бўлади. Пишган меваларда мой 50-80%, хом меваларда 25-40% бўлади.

Зайтун мевалари яхши пишганда уларда мой миқдори ошади, шунинг учун уларни йиғиштириб олишга шошмаслик керак.

15-расм. Зайтун мойи

Зайтун меваларини сиқиш (пресслаш) йўли билан мой олинади ва биринчи олинган мойлар энг яхши мой ҳисобланади, бу мой медицинада, парфюмерияда ва озиқ-овқатда ишлатилади. Кунжарасидан иккинчи марта сиқиш йўли билан олинган мойлар иккинчи нав ҳисобланиб, озиқ-овқат саноатида фойдаланилади. Маълумки, иккинчи прессдан сўнг кунжарада яна 10-15% мой қолади. Бу мойни ажратиб олиб техник мақсадларда совун, олиф, бўёқ олишда ишлатилади. Шунингдек, зайтун мевалари тузланиб, маринадлаб фойдаланилади, бунинг учун консервалашда хом ёки тўлиқ пишган мевалар олинади, таркибидаги ишқор кетгунча содали сувга солинади ва ҳар 4-5 кунда суви алмаштириб турилади. Мевалар яхши тўйинганда тузли сувга солиб, бочкаларга бостирилади. Маринадлашда хом мевалар ишлатилади.

■ | Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. “Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги” ПФ-5388-сон. Фармони. – Тошкент, 2018 йил 29 март.

2. Мирзиёев Ш. “Ўзбекистон Республикасида боғдорчилик ва иссиқхона хўжалигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-4246-сон. қарори. – Тошкент, 2019 йил 20 март.

3. Туркия Республикаси “Озиқ-овқат қишлоқ хўжалиги вазирлиги” ҳамда “Denizbank” ҳамкорлигида тайёрланган “100 та китоб”дан иборат тўплами.

4. Мирзиёев Ш. “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжаллаган стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-4575-сон қарори. – Тошкент, 2020 йил 28 январь.

5. Бўриев Х. Ч, Байметов К.И. Абдикаюмов З.А. Мева экинлари селекцияси ва навшунослигидан амалий машғулотлар. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – б 66-72.

6. Ёрматова Д., Хушвақтова Х., Юлдашева Х. Ўзбекистон зайтуни. Тошкент 2016, – б 5-50.

7. Останақулов Т.Э., Исламов С.Я, Хонқулов Х.Х., Санаев С.Т., Холмирзаев Д.К. “Мевачилик ва сабзавотчилик”. С., 2011. б-232-250.

8. Останақулов Т.Э., Нарзиева С., Ғуломов Б.Х. “Мевачилик асослари”. С., 2011. – б 152-155.

9. Ражаметов Ш., Нормуратов И., Адилов Х., Жанакова Д. Мева, резавор мева ва тоқ кўчатзорларини ташкил этиш. Тошкент: "Baktria press", 2018.-б 11-80.

10. Рибаклов А.А., Остроухова С.А. Ўзбекистон мевачилиги. Т., «Ўқитувчи», 1981.- б 4-100.

11. Хасанов Б.А., Очилов Р.О., Холмуродов Э.А., Гулмуродов Р.А. Мевали ва ёнғоқ мевали дарахтлар, цитрус, резавор мевали буталар ҳамда тоқ касалликлари ва уларга қарши кураш. – Тошкент: 2010. – б. 182-205.

12. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестри. Тошкент 2019.

Интернет сайтлари

www.gov.uz.

www.lex.uz.

<http://www.asprus>

<http://www.chrab.chel.su>

<https://sad-i-ogorod.ru/catalog/yabloni.html>

42.8
3 22

Зайтун етиштириш [Матн] : илмий нашр / «Агробанк» АТБ.-
Тошкент: "ТАСВИР" нашриёт уйи, 2021. - 48 б.

ISBN 978-9943-7171-8-3

УЎК 634.63
КБК 42.8

Лойиҳа ғояси муаллифи ва ташкилотчиси
“Агробанк” АТБ

100 китоб тўплами

ЗАЙТУН ЕТИШТИРИШ

62-китоб

Таржимонлар:

Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Таржима ва тил маркази” таржимонлар гуруҳи

Муҳаррир-мусахҳиҳ:

Г. Чоршаниева

Компьютерда тайёрловчилар:

З.Б. Хошимов, Н.С. Сайидаҳмадов

Дизайнер:

Д. Иванов

Нашриёт тасдиқномаси: № 7404, 02.02.2021
Босишга 12.07.2021 да рухсат этилди. Бичими 60x84 ¹/₁₆
Fira Sans гарнитураси. Офсет босма усулида чоп этилди.
Адади 10.000 нусха. Буюртма рақами: 2259

Нашриёт уйи “Тасвир”

Тошкент – 2021

“Colorpack” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳар, Янги шаҳар кўчаси, 1А.

AGROBANK

 www.agrobank.uz

 @agrobankchannel

 1216

 /agrobankuzbekistan

**Қўлланмадан тижорат йўлида фойдаланиш
қатъиян тақиқланади**

ISBN 978-9943-7171-8-3

9 789943 717183